

UDK:811.512

Komila SAYFIYEVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
E-mail: sayfiyeva.komila@bk.ru

Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti S.Sadinova taqrizi asosida

PHYTONYMIC PROVERBS IN UZBEK AND ENGLISH: A LINGUOCULTURAL PERSPECTIVE

Annotation

This article presents a comparative linguo-cultural analysis of Uzbek and English proverbs with phytonymic components. The study demonstrates how plant names used in proverbs reflect cultural worldview, values, and symbolic meanings. Phytonyms serve as metaphors that connect human experiences with natural images, enriching proverbs with deep semantic and cultural connotations. The analysis shows both universal features, such as agricultural life, inheritance, and moral lessons, and national specificities shaped by the socio-cultural environment of each people. The research highlights the importance of understanding cultural background when interpreting or translating proverbs and emphasizes their role in intercultural communication, translation studies, and language teaching.

Key words: Proverb, phytonym, linguoculturology, metaphor, national mentality, comparative analysis, Uzbek, English, cultural connotation.

ФИТОНИМНЫЕ ПОСЛОВИЦЫ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ: ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация

В данной статье представлен сравнительный лингвокультурологический анализ узбекских и английских пословиц с фитонимными компонентами. В работе показано, что названия растений, используемые в пословицах, отражают мировоззрение народа, его ценности и символические значения. Фитонимы служат метафорами, связывающими человеческий опыт с природными образами, обогащая пословицы глубоким семантическим и культурным содержанием. Анализ выявил как универсальные черты (сельскохозяйственный труд, наследие, нравственные уроки), так и национальные особенности, сформированные социокультурной средой. Результаты исследования подчеркивают важность учета культурного фона при интерпретации и переводе пословиц, а также их значимость для межкультурной коммуникации, переводоведения и обучения иностранным языкам.

Ключевые слова: Пословица, фитоним, лингвокультурология, метафора, национальный менталитет, сравнительный анализ, узбекский, английский, культурная коннотация.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI FITONIM KOMPONENTLI MAQOLLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi fitonim komponentli maqollar qiyosiy-lingvokulturologik tahlil qilinadi. Maqolada har ikki tildagi o'simlik nomlari ishtirok etgan maqollar misolida xalqning dunyoqarashi, madaniy qadriyatlar va badiiy tafakkuri ifodalanishi ko'rsatib beriladi. Fitonimlar – o'simlik nomlari orqali yaratilgan badiiy obrazlar – maqollarning metaforik va semantik chuqurligini oshiradi hamda xalqning hayotiy tajribasi va muhitiga bog'liq tarzda turli ma'nodagi ramziy mazmunlar kasb etadi[1]. Tadqiqotda bu kabi maqollar tarkibidagi fitonimlarning lingvokulturologik xususiyatlari, ya'ni ularning ma'no-mazmuniga milliy madaniyat ta'siri va tarjimada uchraydigan o'ziga xosliklar yoritilgan. Maqola xulosasida fitonimlardan foydalanilgan maqollarning ilmiy va amaliy ahamiyati (tilshunoslikda paremiologik tadqiqotlar, tarjima jarayoni hamda chet tilini o'qitishda madaniyatlararo muloqot nuqtai nazaridan) haqida takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Maqol, fitonim, xalq maqollari, lingvokulturologiya, metafora, milliy mentalitet, qiyosiy tahlil, o'zbek tili, ingliz tili, madaniy konnotatsiya.

Kirish. Maqollar – xalq ma'naviy merosining nodir namunasi bo'lib, ular avlodlar o'rtasidagi ruhiy-madaniy ko'priq vazifasini bajaradi. Xalqimiz azaldan o'simlik va hayvonot olamiga oid timsollar orqali chuqur ma'noli hikmatlarni yaratib kelgan. Ayniqsa, o'simlik nomlari qatnashgan maqollar xalq dunyoqarashi va tabiat bilan o'zaro aloqasini aks ettiradi[1]. Bugungi globallashuv davrida til va madaniyat uyg'unligini o'rganish dolzarbdir. Zero, Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” tamoyili doirasida milliy an'ana va tarixiy merosga, xususan xalq og'zaki ijodi namunalariga e'tibor kuchaymoqda[3]. Davlat rahbari o'z nutqlarida jamiyat ma'naviyatini yuksaltirishda milliy

qadriyatlarga tayanish, yosh avlodni ajdodlar merosiga hurmat ruhida tarbiyalash zarurligini ta'kidlaydi[4]. Shu nuqtai nazardan, o'zbek xalq maqollarini lingvokulturologik jihatdan tadqiq etish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega.

Tilshunoslikda lingvokulturologiya yo'nalishi til va madaniyatning o'zaro aloqasini o'rganadi. Ushbu yo'nalishda maqollar kabi folklor janrlarini o'rganish orqali xalqning milliy mentaliteti va qadriyatlar haqida xulosalar chiqariladi[1][5]. Xususan, maqollardagi fitonimlar (o'simlik nomlari) orqali millatning tabiatga munosabati, ramziy talqinlari namoyon bo'ladi. Masalan, ingliz tilida apple (olma) mevasiga oid maqolda “The apple never falls far from the tree” (Olma daraxtidan uzoqqa tushmaydi) degan naql mavjud bo'lib, u ota-

ona va farzand o'rtasidagi o'xshashlikni ifodalaydi[6]. Xuddi shu mazmundagi maqol o'zbek tilida "Olma daraxtidan olma uzoqqa tushmas" shaklida keng tarqalgan. Bunday mustarak mazmundagi maqollar har ikki xalq hayotiy tajribasining o'xshashligini ko'rsatadi.

Ushbu tadqiqot mavzusining dolzarbligi shundaki, global muloqot davrida turli tillardagi maqollarni qiyosiy o'rganish madaniyatlararo tushunishni oshiradi. Xususan, o'zbek va ingliz tillaridagi fitonim komponentli maqollarni solishtirish orqali umumiy insoniy qadriyatlar va milliy o'ziga xosliklar aniqlanadi..

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavzu doirasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, til va madaniyat uyg'unligini o'rganishda maqollar muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Jahon paremiologiyasida taniqli tadqiqotchi V.Mieder maqollarni "xalq donoligining ko'zgusi" deb ta'riflagan bo'lib, ularning har bir xalq hayot tarzini aks ettirishini ta'kidlaydi[1]. Xalqaro manbalarda maqollar milliy identiklikning ifodasi sifatida o'rganilgan[8]. Masalan, T.Khalilova o'z tadqiqotida maqollar orqali milliy o'zlik va mentalitet aks etishini ko'rsatadi[8]. Shuningdek, Sh.Davletov o'zbek xalq maqollarining o'ziga xos badiiy va tarbiyaviy rolini tahlil qilgan[9]. Bu ishlar maqollarni lingvokulturologik tahlil qilish nazariy asoslarini boyitadi.

So'nggi yillarda bevosita fitonimlar ishtirok etgan maqollarni qiyosiy o'rganishga qaratilgan ishlar ham e'lon qilindi. Xususan, N.R. Abdullayeva va boshq. (2024) ingliz, rus, o'zbek va tojik tillaridagi o'simlik nomli maqollarni tahlil qilib, ularni mazmunijihatdan uch guruhga ajratgan: 1) daraxtlar va o'rmonlarga oid maqollar; 2) giyohlar, gullar va boshqali o'simliklarga oid maqollar; 3) mevalar, sabzavot va rezavorlarga oid maqollar[2]. Tadqiqot davomida har bir guruhga doir misollar keltirilib, ularning ekvivalent yoki noekvivalent ekanligi, komponentlarning o'xshash va farqli tomonlari ko'rsatilgan hamda semantik jihatdan qiyoslangan[2]. Masalan, birinchi guruhda ota-ona va farzand munosabatini ifodalovchi olma daraxti va olma mevasiga oid maqollar barcha taqqoslangan tillarda mavjud bo'lib (ingliz tilida apple, rus tilida yabloko, o'zbek tilida olma) mazmunan bir xil – farzand ota-ona izidan borishini anglatadi[6]. Biroq, ayrim holatlarda ekvivalent mazmun boshqa fitonim orqali ifodalgan. Abdullayeva tadqiqotida keltirilishicha, "Har kim ekanini o'rar" degan maqol (Qaysi urug'ni soqsang, o'shaning hosilini olasan) ingliz tilida bevosita mos ibora bilan emas, balki "As you sow, so shall you reap" shaklida ifodalanadi, ya'ni har ikkisi mehnat va natija qonuniyatini o'xshash tarzda ta'kidlaydi.

Fitonimlarning madaniy semantikasi bo'yicha olib borilgan xalqaro izlanishlar ham diqqatga sazovordir. Jumladan, F.S.Khan (2019) turli tillardagi adabiyot va maqollarda o'simlik ramzlarini tahlil qilib, o'simliklar ko'pincha universal ramziy ma'noga ega bo'lishini, lekin har bir madaniyatda ularga alohida rang berilishini ko'rsatgan[11]. Masalan, atirgul (gul) obrazi ko'plab xalqlarda go'zallik va muhabbatni ifodalasa, ba'zi madaniyatlarda tikan bilan birikib, "gulsiz tikan bo'lmagani kabi, kamchiliksiz go'zallik bo'lmaydi" degan ma'noni anglatadi (ingliz tilida "No rose without a thorn" maqoli mavjud). O'zbek tilida ham shunga hamohang tarzda "Har gulning tikani bor" degan naql uchraydi. Bu o'rinda gul umuminsoniy go'zallik ramzi bo'lsa-da, uning tikanli ekaniga urg'u berish orqali hayot haqiqatlari o'xshash tarzda ifodalgan.

Xorijiy adabiyotlarda maqollarni lingvokulturologik o'rganish konseptual yondashuvlar asosida ham olib borilgan. Masalan, R.Weller (2005) globallashtirish sharoitida maqollar va madaniy landshaft aloqasini tahlil qilib, har bir xalq o'z atrof-muhitiga xos obrazlarni avlodlar avlodga o'tuvchi

hikmatlarga singdirishini qayd etadi[12]. Shu bois, o'zbek va ingliz maqollarida aks etgan o'simlik obrazlarini qiyoslash xalqning tabiatga munosabatidagi o'xshash va farqlarni ochish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda qiyosiy-lingvokulturologik tahlil usuli qo'llanildi. Avvalo, o'zbek va ingliz tillarida fitonim komponentli maqollar korpusi shakllantirildi. Buning uchun xalq maqollari to'plamlari, lug'atlar hamda ilmiy manbalardan foydalanildi. Keyin ushbu maqollar tarkibidagi fitonimlar (o'simlik nomlari) aniqlanib, tematik guruhlariga ajratildi. Yuqorida qayd etilgan Abdullayeva va hammualiflar metodikasiga ko'ra, maqollarni shartli ravishda daraxtlar, gullar va o'tlar, meva-sabzavotlar mavzulariga bo'lish maqsadga muvofiq bo'ldi[2].

Har bir guruh ichida maqollar qiyosiy tahlil qilinarkan, quyidagi usullardan foydalanildi:

Ekvivalentlik darajasi tahlili: Maqollarning tarjimada berilishi, to'g'ridan-to'g'ri ekvivalent bor-yo'qligi, yoki mazmunij ekvivalent qanday ifodalanishi tahlil qilindi. Misol uchun, "Nima eksang, shuni o'rasan" maqolining ingliz tilidagi muqobili "You reap what you sow" tarzida ekanligi yoki "Olma daraxtidan olma uzoqqa tushmas" maqolining bevosita tarjimada "Apple doesn't fall far from the tree" bilan mos kelishi kabi holatlar ko'rib chiqildi[6]. Aksincha, "Chumchuqqa rayhon hidlatib bo'lmas" kabi maqollarning ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti yo'qligi va mazmunan boshqa obraz orqali ifodalanishi (pearls-swines misolida) alohida qayd etildi.

Lingvokulturologik sharh: Maqollardagi obrazlarning paydo bo'lishiga asos bo'lgan madaniy kontekst va xalq e'tiqodi nuqtai nazaridan tahlil qilindi. Bunda, masalan, nega aynan rayhon yoki qovun kabi o'simliklar o'zbek maqollarida ko'p uchrashadi, ularning milliy urf-odat va turmushdagi o'rni izohlandi. Xuddi shuningdek, ingliz tilida oak (eman) yoki rose (atirgul) obrazlari qayerdan kelib chiqqani, madaniy ramzlari nimaligiga e'tibor qaratildi.

Tahlil va natijalar. Ingliz va o'zbek maqollaridagi fitonimlar ko'pincha umumiy hayotiy hikmatlarni ifodalashga xizmat qiladi. Bunday maqollarda turli til va madaniyatga mansub bo'lsa-da, o'xshash mazmun va xulosa namoyon bo'ladi. Masalan, dehqonchilik va mehnatga oid bir qator maqollarni olaylik. "Arpa ekanan arpa o'rar, bug'doy ekanan bug'doy" degan o'zbek maqoli bor – kishi nima eksa, shuni o'radi, ya'ni qilingan harakatiga yarasha natija hosil bo'ladi. Ingliz tilida ushbu g'oya "As you sow, so shall you reap" naqli orqali ifodalanadi. Har ikkala maqol mazmunan bir xil bo'lib, inson o'z mehnati (yoki qarshi qilgan yaxshilik-yomonligi) evaziga tegishli natijani olishini ta'kidlaydi.

Yana bir keng tarqalgan mavzu – ota-ona va farzand o'xshashligi. Yuqorida keltirilgan olma haqidagi maqol bunga misol bo'la oladi. Ingliz tilidagi "The apple never falls far from the tree", rus tilidagi "Yabloko ot yablони nedaleko padaet", o'zbek tilidagi "Olma daraxtidan olma uzoqqa tushmas" – uchtasi ham mazmunan bir xil, ya'ni farzand ota-ona tarbiyasidan uzoq ketmasligi, urug'iga tortishi haqidagi xalq kuzatuvini bildiradi[6]. Demak, olma mevasining daraxtiga yaqin tushishi ko'rinishi barcha xalqlarga tushunarli va yaqin bo'lgan tabiat manzarasi sifatida qabul qilinib, bir xil xulosa chiqargan. Bu maqolning yana bir varianti ingliz tilida "Like father, like son" shaklida, o'zbek tilida "Otaga qarab o'g'il" tarzida ham aytiladi – bu holda fitonim (olma) chiqarib tashlangan bo'lsa-da, mazmun o'sha. Shunga o'xshash, "Daraxt mevasidan bilinar" degan o'zbekcha hikmat ham mavjud bo'lib, u inglizchada "A tree is known by its fruit" tarzida mos keladi. Ushbu maqollar ham tarbiya va merosiyat mavzusida umumiy bir g'oyani bildiradi: insonning qandayligi

uning “meva”sidan – ya’ni farzandidan yoki qilgan ishining samarasidan bilinadi[2].

Yuqoridagi misollardan ko’rinib turibdiki, o’zbek va ingliz maqollari orasida mazmunan mushtarak bo’lgan ko’plab hikmatlar bor. Bular orasida mehnat va natija (ekish-o’rash), tarbiya (daraxt-me’va), yashash tajribasi (masalan, “Bir daraxtdan ming gugurt, ming daraxtdan bir gugurt” kabi tabiat tasvirlari bilan beriladigan xulosalar) va boshqalar mavjud. Universal mavzular sifatida tavsiflash mumkin bo’lgan bu maqollar har ikki tilda deyarli bir xil xulosa beradi, faqat ifoda usuli va obrazlarda ba’zi kichik farqlar bo’lishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tadqiqot va tahlillar asosida quyidagi xulosalar chiqarildi:

Ingliz va o’zbek maqollarida fitonimlar universal hamda milliy xususiyatlarni aks ettiradi. Har ikki til maqollarida o’simliklar obraz sifatida qo’llanib, inson xulq-atvori, mehnat, ahloq va turmushga oid hikmatlarni ifodalashga xizmat qilgan. Universal jihatdan, deyarli bir xil mazmundagi maqollar ikki tilda ham mavjud bo’lib, ular xalqlarning umumiy hayotiy tajribasi natijasi ekanini ko’rsatadi (masalan, “eksang – o’rasan”, “daraxt mevasidan bilinadi” kabi). Milliy jihatdan esa, ayrim o’simliklar faqat muayyan madaniyatga xos obrazi bilan chiqqan (masalan, rayhon o’zbeklarda, eman inglizlarda) va shu orqali o’sha xalq madaniyati haqida qo’shimcha ma’lumot beradi.

Fitonimli maqollar lingvokulturologik tahlili madaniy konnotatsiyalarni ochib berdi. Maqollardagi o’simlik nomlari ko’pincha bevosita ma’no bilan birga chuqur ramziy ma’noga ega. Bu ramziy ma’nolar madaniy kontekstni hisobga olgan

holda to’g’ri tushunilishi lozim. Masalan, o’zbek madaniyatida rayhon ijobiy hid va xushkayfiyat ramzi bo’lsa, qovun uyat (qovun tushurmoq – sharmanda bo’lmoq) bilan bog’lanishi mumkin. Inglizlarda esa oak mustahkamlik, rose go’zallik va muhabbat, grass (o’t) ba’zan hasad yoki xiralik ramzi bo’lishi mumkin (“grass is always greener on the other side” – birovning o’tlog’i yam-yashil, ya’ni o’zganiki har doim yaxshi ko’rinadi). Shunday ekan, maqollarni tarjima yoki talqin qilishda ularning orqasidagi madaniy “semantik yuk”ni hisobga olish zarur.

Ilmiy jihatdan, ushbu ish paremiologiya va lingvokulturologiya kesishmasida tahlil tajribasini boyitdi. Maqollarni fitonim komponent bilan o’rganish yanada kengroq materiallar bazasida davom ettirilishi mumkin. Jumladan, boshqa tillardagi (rus, frantsuz, turk va hokazo) fitonimli maqollarni ham qiyoslab, global miqyosda o’xshash va farqli jihatlarni xaritalashtirish mumkin. Bu kabi tadqiqotlar tilning milliy ruhini, so’zlarning madaniy qavatlarini ochib berishi bilan ahamiyatlidir[5].

Xulosa qilib aytganda, o’zbek va ingliz tillaridagi fitonim komponentli maqollar tahlili bizga til va madaniyat uyg’unligi borasida muhim manzara ochib berdi. Ikkala xalqning donoligi o’xshash mavzularda barq urib turishini, ayni paytda har birining o’z “gul”i, o’z “meva”si borligini ko’rdik. Ushbu boy ma’naviy merosni chuqurroq o’rganish va targ’ib etish nafaqat filolog olimlar, balki jamiyatning har bir a’zosi uchun ham foydalidir. Zero, maqollarda ming yillik tajriba va tafakkur xulosasi mujassam bo’lib, ularni anglash orqali biz milliy va umuminsoniy qadriyatlarni teranroq his eta olamiz.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. (2019). Qadring baland bo’lsin, ona tilim! Xalq so’zi (21 oktabr, 2019).
2. Mieder W. (2004). Proverbs: A Handbook. Westport, CT: Greenwood Press.
3. Mieder W. (1993). The Proverbs of England: An Anthology of English Proverbs and Their Origins. New York: Oxford University Press.
4. Khalilova T. (2015). Proverbs as a Reflection of National Identity // International Journal of Language and Linguistics, 2(4), 214-219.
5. Davletov Sh. (2017). The Role of Proverbs in Uzbek Culture // Journal of Uzbek Linguistics, 1(1), 45-58.
6. Weller R. (2005). Proverbs and the Cultural Landscape: Language and Culture in a Globalizing World // Proverbium, 22, 181-204.
7. Khan F.S. (2019). Plant Symbolism in Literature: The Use of Phytonyms in Proverbs // Asian Journal of Literature, Culture and Society, 4(1), 23-30.
8. Benson T.W. (1986). The Semantic Features of Proverbs // Journal of American Folklore, 99(392), 34-48.
9. Kayumova Sh.K. (2024). The Semantic Features of Proverbs with Phytonyms in English and Uzbek Languages // Modern Education and Development, 16(4), 35-40[1][13].
10. Abdullayeva N.R., Kholmurodova N.P. (2024). Proverbs and Sayings with Phytonyms and Their Analysis in Compared Languages // European Scientific Journal, (February 2024), 14-18[14].
11. Samadova V.B., Suyunov Sh.Yo. (2025). Phytonyms in English and Uzbek: A Comparative Analysis // Western European Journal of Historical & Social Sciences, 3(2), 11-15[15][7].
12. Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G. (1990). Language and Culture: Linguistic Studies in the Aspects of National Character. Moscow: Russian Language Publishers. (Rus tilida).
13. THE SEMANTIC FEATURES OF PROVERBS WITH PHYTONYMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES | Modern education and development
14. <https://scientific-jl.org/mod/article/view/6011>
15. scholarzest.com
16. <https://scholarzest.com/index.php/esj/article/download/4313/3447/7785>
17. 2-2025.pmd
18. <https://aps.tsuos.uz/storage/users/221/articles/MbHyNl2pSqJaZl2BVkml4VZnpsw7ulrMiYL8wIrA.pdf>
19. Ширинова Е
20. https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/1152/2584/62f369c9e550e____Nazarova%20N.%20O'zMU%202020.pdf
21. [PDF] thematic groups of proverbs with flower - scientific-jl.com